

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ  
ВІДДІЛЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ БІОЛОГІЇ  
РАДА БОТАНІЧНИХ САДІВ ТА ДЕНДРОПАРКІВ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ ДЕНДРОЛОГІЧНИЙ ПАРК «СОФІЇВКА»  
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА  
УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ГЕНЕТИКІВ І СЕЛЕКЦІОНЕРІВ  
ім. М.І. ВАВИЛОВА**

**«ЕТНОБОТАНІЧНІ ТРАДИЦІЇ В АГРОНОМІЇ, ФАРМАЦІЇ ТА  
САДОВОМУ ДИЗАЙНІ»**

*Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої року культурної  
спадщини у Європі  
(4–7 липня 2018 року)*

**Умань  
Видавець «Сочінський М.М.»  
2018**

УДК 394.268.8:58.006:581.6

Е-88

*Рекомендовано до друку Вченою радою  
Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України  
(протокол № 5 від 7.06.2018 р.)*

**Редакційна колегія:**

Косенко І.С. — доктор біол. наук, професор, чл.-кор. НАН України  
(відповідальний редактор);

Кунах В.А. — доктор біол. наук, професор, чл.-кор. НАН України;

Поліщук В.В. — доктор с.-г. наук, професор;

Грабовий В.М. — кандидат біол. наук, с. н. с;

Опалко А.І. — кандидат с.-г. наук, професор;

Оксантюк В.М. — кандидат біол. наук (відповідальний секретар).

**Етноботанічні** традиції в агрономії, фармації та садовому дизайні:  
Е-88 матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої року культурної спадщини  
у Європі (м. Умань, 4–7 липня 2018 року); / за загал. ред. І. С. Косенка. –  
Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2018. – 330 с.

ISBN 978-966-304-273-2

Висвітлено результати досліджень науковців Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України, Уманського національного університету садівництва та Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М.І. Вавилова, а також інших наукових установ та вищих закладів освіти України та зарубіжжя.

УДК 394.268.8:58.006:581.6

*За достовірність опублікованих матеріалів відповідальність несуть автори.*

ISBN 978-966-304-273-2

© Національний дендрологічний парк  
«Софіївка» НАН України, 2018.

Шумик М. І. Теоретичні обґрунтування перспектив розмноження декоративних деревних рослин на сучасному етапі. *Інтродукція рослин*. 2004. № 4. С. 58–62.

Austin D Handbook of Roses: 2009–2010: [cataog] Albrighton: David Austin Nursery Limited, 2009. 121 p.

Bhattacharjee S. K., Banerji B. K. *The Complete Book of Roses*. Jaipur: Aavishkar Publishers, Distributors. 2010. 531 p.

Debener T., & Linde M. Exploring complex ornamental genomes: the rose as a model plant. *Critical reviews in plant sciences*. 2009. Vol. 28. № 4. P. 267–280.

Strik B. Blueberry production and research trends in North America / B. Strik *Acta Horticulturae*. 2006. Vol. 715. P. 173–184.

**УДК 398.345: 58.006:581.6: 582.734.3**

## **Горобина у традиційній культурі слов'ян**

Михайло В. Небиков<sup>1</sup>, Тетяна А. Небикова<sup>2</sup>

<sup>1</sup>Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, м. Умань, Черкаської обл., Україна, 20300, E-mail: nebykov@ukr.net

<sup>2</sup>Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Черкаської обл., Україна, 20300, E-mail: tania.nebykova@gmail.com

Природа, що оточує людину своєю хвилюючою божественною красою, завжди впливала на його душу, породжуючи здивування та захоплення. В особі рослинного світу вона є для людини коморою живого харчування, вмісту енергії, вітамінів і мінеральних речовин. Рослинний світ природи завжди є для людини об'єктом мистецтва, живопису, літератури і навіть музики. Одна з більш популярних та прославлених у народі рослин є представники роду *Sorbus* L.— Горобина.

**Етимологія.** Українське «горобина» вважають похідним від праслов'янських форм *arebina*, *ęrebina*, *eřebina*, *ęebina* («горобина»), утворених від *aęebъ*, *ęęebъ*, *eęebъ*, *ęebъ* («куріпка», «орябок», «горобина»), що мало давнішу форму *aremb(h)*. Схожість праслов'янських назв птахів і рослин пояснюють тим, що вони походять від того ж праіндоєвропейського кореня *ereb(h)-oro(b)h-* («тварина або рослина темного або червоного кольору») (Етимологічний словник української мови, 1982), який у праслов'янському діалектному ареалі набув значення «тварина або рослина кольору неоднорідного, строкатого», так у польській мові походження горобина — *jarzębina* пов'язують зі словом *рябчик* — *jarząbek*, пояснюючи це тим, що ягоди горобини улюблені ласощі *рябчика*. В основі такого уявлення лежить фонетична подібність назв горобини і *рябчика*, що підкріплюється і їх етимологічного спорідненістю (Гура, 1997). В українській мові найдавнішими формами були «*рябина*» й «*орябина*» (білоруська: *рабіна*, російська: *рябина*, чеська: *jeřáb*, *jeřabina*, польська: *jarząb*, *jarzębina*, сербська *wjerjebina*, *jeřebina*), появу варіанту «горобина» пояснюють або характером «г» як протетичного, або зближенням назви дерева зі словом «горобець» (Етимологічний словник української мови, 1982).

### **Горобина у слов'янських легендах.**

Легенди пов'язані з горобиною можна поділити на дві групи: перша представлена текстами, що визначають ставлення горобини до біблійних персонажів, друга має суто фольклорний характер. Ці легенди зазвичай функціонують не самостійно, а як мотивації правил поведінки людини з деревом; пов'язані з горобиною легенди часто пояснюють загальне (позитивне чи негативне) ставлення до дерева.

Про походження горобини *береки* (*Sorbus torminalis* L.) говориться в одній з сербських народних пісень: це дерево з'явилося там, де впала дівчина пастушка, яку олень перекинув через річку, пам'ять про це в деяких місцях Сербії це дерево не дозволяють рубати, існує заборона робити з нього труну.

У південно-східній Болгарії є різдвяна пісня, де співають про те, що коли Богородиця почала народжувати, все, почувши, завмерло; вода

і та зупинилася і не текла, дерева почули і перестали рости, тільки одне дерево, брекина (один з видів, близьких горобині), не зробила цього і була проклята. Мабуть, з прокляттям горобини у болгар пов'язані її назви: дяволюско дърво, дявол. А у Вітебській губ. походження горобини і забарвлення її ягід пов'язані з біблійним епізодом гріхопадіння, а саме з вигнанням Адама і Єви з раю: Єва заплакала кривавими сльозами, з яких виросла горобина (Усачёва, 2010). У східній Сербії відома легенда про прокляття горобини (серп. брекиња): Христос був розп'ятий на горобині (яка — на відміну від інших дерев не зламалася під вагою його тіла), через що існує заборона рубати її, їсти плоди, використовувати горобину (*Sorbus torminalis*) для дров (Чаїкановић, 2009). На півдні Польщі горобину називали јуда, јудасжина, вважаючи, що на ній повісився мучений каяттям Юда Іскаріот (Усачёва, 2010).

Друга група етіологічних переказів пов'язує походження горобини з жінкою (ймовірно, завдяки граматичному роду назв горобини). Білоруси і серби вважали, що горобина була колись дівчиною, тому її не можна рубати. На думку А. Жегало, такого роду легенди корелюють з відомими баладними сюжетами про перетворення людини в дерево після смерті. Жегало ж звернула увагу на те, що в такого роду сюжетах мова, як правило, йде про молодих людей: «нескінчена, перерване життя. прагне вирватися з могили в образі будь-якого живої істоти» (Жегало, 2012).

### **Фольклорний образ горобини.**

З етіологічними переказами і легендами нерозривно пов'язаний фольклорний образ горобини. Горобина фігурує в масі баладних сюжетів про перетворення людини в дерево після смерті (часто насильницької або передчасної).

У баладних сюжетах горобина трапляється у всіх східних слов'ян: на Російській Півночі (Былины, 2015), а також на Україні і в Білорусії (балади типу «Тополі») (Толстой, 1986). Сюжет завершується тим, що повернувся додому чоловік рубає дерево—горобину в якому, за наказом матері, заклата молода жінка—невістка, а з нього бризкає кров, і дерево розповідає йому про злочин матері.

Иды, иды, да невесточка, от меня проч,  
Не садься у моему дому господынею,  
Да иды садьсь ў чистое поле рабынею.  
Йихаты да мой миленькой с Украины  
Да побачиты рабинушку за три мили.  
Приехав вун ко рабиносци,  
Стала к ему рабинушка хылиться.  
Пришов вун до матёнки хвалытись...  
— Ой, возьми, сынушка, сокирушку-топорушко  
Да сечи-рубай рабинушку на дровушка.  
Ой, як сикнув он раз — тело било,  
Ой, як сикнув ода вун другой раз — кров канула,  
Ой як сикнув он третий раз — промолвила...  
(Смирнов, 1978).

У південних слов'ян сюжет вибудовується трохи інакше. Так, в хорватській пісні «Sviralica rjeva Janinim glasom» [Сопілка співає Яніним голосом] дочка, ображена матір'ю, просить Бога перетворити її в горобину:

Stvor' me, bože, na polju brekinju!  
Bilo tilo — brekinjovo deblo,  
Bile ruke — brekinjove grane,  
Crne oči — dvije vode 'ladne,  
Ruse kose — zelena livada!

[Зроби мене, Боже, на полі горобиною, Біле тіло — горобинином стовбуром, білі руки — горобининомі гілками, чорні очі — двома холондними джерелами, русьві коси — зеленим лугом].

Упросила Бога:

«Bog ju stvori na polju brekinju,  
Bilo tilo brekinjovo deblo,  
Bile ruke brekinjove grane»

[Бог її перетворив на поле в горобину, біле тіло — горобиний стовбур, білі руки — горобини гілки]. Йшов повз вівчар, зробив з гілки дерева сопілку, і заспівала вона голосом Яни (Усачёва, 2008).

Можливо, під впливом балад в білоруських піснях горобину часто називають нещасливим деревом (Виноградова, 1982), в російських, переважно ліричних, її символічно зіставляють з сумом жінки або дівчини, її образ зв'язується з думкою про страждання, а гіркота її ягід (гірка горобина) асоціюється з безрадісним життям; «заламувати горобину» означає в піснях бажати любові і брати дівчину заміж (Соболевский, 1896); горобина, коріння якої підмиває вода, символізує дівчину, яку видають заміж без її волі (Соболевский, 1896).

Паралельно з баладами побутують повір'я про те, що горобина — це заклята в дерево дівчина (Забьлин, 2014). З іншого боку, пісенний образ кучерявої, тонкої горобини часто асоціюється з молодістю, красою, жіночим початком.

За народними повір'ями горобина — символ миру і щастя в родині. Горобина відганяє всі хвороби, тому перед будинком садили горобину. Крім того, вона оберігала від злих людей, від біди, горобину називали «дерево-воїн». Її стиглі грони використовувалися як обереги від брудних справ інших під час весілля і як оберіг сімейного щастя в домі (Лобков, 2013).

Одним з найпопулярніших днів народного календаря був день Петра і Павла горобинника (за новим стилем 23 вересня). У цей день гілки з плодами зв'язували у пучечки і розвішували під дахами будинків, що, за народними повір'ями, повинно було впродовж майбутнього року захищати господарів від усіх бід і нещастя.

Горобину у своїх віршах прославляли багато поетів: Толстой А. К. (Толстой, 1969), Вяземский П. (Вяземский, 1958), Есенин С. А. (Есенин, 1995), Блок А. А. (Блок, 1923) та інші.

**Висновки.** Результати аналізу вітчизняної й світової літератури ентоботанічного спрямування засвідчують, що рослини роду *Sorbus* L.— Горобина широко використовували у народних легендах, міфології та фольклорі слов'янських народностей у минулому, та і зараз ця рослина

вистіпується у виконанні сучасних співаків та поетів і це знання залуговує на більш широке залучення у просвітницьку роботу як серед молоді так і для громадськості.

### Література

Блок А. А. *Собрание сочинений в семи томах*. Том 2. Берлин: Алконост, 1923. С. 229–230.

Былины. Исторические песни. Баллады. М.: Директ-Медиа. 2015. С. 794–796.

Виноградова Л. Н. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. *Генезис и типология колядования*. М.: Наука, 1982. 256 с.

Вяземский П. *Стихотворения*. Л.: Советский писатель, 1958. С. 322–324.

Гура А. В. *Символика животных в славянской народной традиции*. М.: Индрик, 1997. С. 743.

Етимологічний словник української мови: Т. 1: А–Г. / Укл.: Р. В. Болдирев та ін. К.: Наук. думка, 1982. С. 570.

Жегало А. Смерть как метафора чудо-оживания в белорусских балладах. *Фалькларыстычныя даследаванні*. Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі: зб. навук. арт. Вып. 9 Мінск: Права і эканоміка, 2012. С. 151–158.

Забылин М. *Русский народ. Его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия*. В 4 ч. М.: Институт русской цивилизации, 2014. С. 653–654.

Лобков Д. *Магические свойства деревьев* М.: Рипол Классик, 2013. С. 232.

Есенин С. А. *Полное собрание сочинений в семи томах*. Том 1. М.: Наука; Голос, 1995. С. 209–210.

Смирнов Ю. И. Эпика Полесья. *Славянский и балканский фольклор*. Генезис, архаика, традиции. М., 1978. С. 219–269.

Соболевский А. И. *Великорусские народные песни*. Т. II. СПб, 1896. С. 295, 297–298.

Соболевский А. И. *Великорусские народные песни*. Т. III. СПб, 1897. С. 316.

Толстой А. К. *Собрание сочинений в 4 томах*. Том 1. М.: Правда, 1969. С. 144.

Толстой Н. И. Невестка стала в поле тополем. *Славянский и балканский фольклор*. М.: Наука, 1986. С. 39–43.

Усачёва В. В. Магия слова и действия в народной культуре славян. М.: Институт славяноведения РАН, 2008. 368 с.

Усачёва В. В. Судьба благословенных и проклятых деревьев в традиционной культуре славян. *Этноботаника: растения в языке и культуре*. СПб.: Изд-во «Наука», 2010. Т. VI. Ч. 1. (Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований) С. 130–163.

Чајкановић В. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд, 2009. С. 19. URL: [https://21naki.files.wordpress.com/2013/11/resnik\\_srpskih\\_narodnih\\_verovanja\\_o\\_biljkama.docx](https://21naki.files.wordpress.com/2013/11/resnik_srpskih_narodnih_verovanja_o_biljkama.docx).

УДК 582.765.2

## Історія культивування *Cotinus coggygia* Scop. в Україні

Валентина М. Оксантиук

Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, м. Умань,  
Черкаської обл., Україна, 20300, E-mail: valynchuk1@rambler.ru

Актуальною проблемою сьогодення є раціональне використання рослинних ресурсів Землі, збагачення народного господарства новими високопродуктивними видами, формами і сортами рослин.

Значний інтерес, у цьому плані, представляє вид *Cotinus coggygia*, родини *Anacardiaceae* Lindley. За життєвою формою *C. coggygia* — дерево до 4–5 м заввишки або гіллястий кущ, із простими яйцеподібними або овальними листками. Квітки дрібні, жовто-білі або зеленуваті в пухких, широко конусоподібних суцвіттях – волотях. До ґрунтів не

Зоя. І Ковтунюк, А. В. Гулевська Хімічний склад та лікувальна цінність листкових видів капусти .....	150
Кручонок А. В. Растительные красители текстиля в реконструкции женского латгальского костюма (9–11 вв).....	153
Наталія М. Кучер Представники роду <i>Pyrus</i> L.: історія культивування та використання .....	160
Татьяна П. Лебедева Дикорастущие растения в культуре сето .....	168
Тетяна В. Мамчур Підготовка фахівців зі спеціальності 206 «Садово-паркове господарство» під час вивчення дисципліни «Агротехніка зеленого будівництва» .....	175
Тетяна В. Мамчур Етноботанічний опис роду <i>Ribes</i> L.....	181
Тетяна В. Мамчур, Маргарита І. Парубок Гербарій лікарських рослин у Науковому гербарії Уманського національного університету садівництва (УМ) .....	189
Лілія М. Миронова, Анатолій Ф. Балабак Біоекологічні та морфологічні особливості плетистих троянд в Правобережному Лісостепу України .....	201
Михайло В. Небиков, Тетяна А. Небикова Горобина у традиційній культурі слов'ян.....	207
Валентина М. Оксантик Історія культивування <i>Cotinus coggygria</i> Scop. в Україні.....	213
Ольга А. Опалко, Анатолій І. Опалко Етноботанічний фітопортрет яблуні .....	217